

Skok, Henryk

XXIV Sesja Historyków Polski i NRD w Olsztynie

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 535-539

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Skok

XXIV SESJA HISTORYKÓW POLSKI I NRD W OLSZTYNIE

16—19 maja 1977 roku w sali konferencyjnej olsztyńskiego Planetarium odbyła się XXIV sesja komisji historyków Polski i NRD. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk uznał, że to właśnie Olsztyn będzie odpowiednim miejscem dla omawiania zagadnienia „Oświecenie w Polsce i w Niemczech. Wzajemne kontakty i oddziaływania”, ponieważ z regionem olsztyńskim związane są nazwiska dwóch czołowych przedstawicieli Oświecenia: polskiego — Ignacego Krasickiego, i niemieckiego — Johanna Gottfrieda Herdera. Stąd też Instytut Historii zwrócił się do Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego z prośbą o pełnienie roli organizatora sesji. Było to niewątpliwie wyrazem uznania dla osiągnięć olsztyńskiego środowiska historycznego i pewnym jego wyróżnieniem.

W sesji udział wzięli ze strony NRD: prof. dr Heinrich Scheel — przewodniczący, doc. dr Reinhold Jeske — sekretarz, prof., dr Johannes Kalisch, prof. dr Gerhard Schilfert oraz jako goście: prof. dr Helmuth Grasshoff, prof. dr Erich Donnert, prof. dr. Paul Nowotny, dr Hannelore Lehmann, dr Maria Rothbarth.

Ze strony polskiej: prof. dr Marian Biskup — przewodniczący, doc. dr hab. Jan Kosim — sekretarz, oraz jako goście: dr Tadeusz Filipkowski, prof. dr Andrzej Grabski, dr Jerzy Jackl, prof. dr Jerzy Michalski, dr Jerzy Sikorski, doc. dr Józef Szczepaniec, doc. dr hab. Zofia Sinko, prof. dr Jerzy Wojtowicz, doc. dr Józef Szczepaniec, doc. dr hab. Zofia Sinko, prof. dr Jerzy Wojtowicz, dr Andrzej Skrobacki, mgr Witold Gliński, mgr Edward Martuszewski, mgr Danuta Jamiołkowska, doc. dr Janusz Jasiński, dr Henryk Skok (tłumacz), mgr Kazimierz Sznajder, mgr Bohdan Łukaszewicz.

Otwarcia sesji w dniu 16 maja br. dokonał w imieniu gospodarzy wiceprzewodniczący Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, doc. dr Stanisław Szostakowski. Następnie uczestnicy sesji i zaproszeni goście z dużym zainteresowaniem wysłuchali informacji wojewody olsztyńskiego, Sergiusza Rubczewskiego, na temat aktualnych problemów województwa olsztyńskiego — jego gospodarki, kultury i walorów turystycznych.

W czasie obrad przedstawiono trzy referaty:

1. prof. dr Helmuth Grasshoff, *Die Aufklärung und Literatur im europäischen Kontext des XVIII Jahrhunderts (Oświecenie i literatura w kontekście europejskim XVIII wieku)*;

2. prof. dr Emanuel Rostworowski, *Problematyka badań nad historią Oświecenia w Polsce* (referat odczytano, bowiem referent był nieobecny z powodu choroby);

3. doc. dr Ryszard Wołoszyński, *Relacje i wzajemne oddziaływania między Oświeceniem w Polsce i w Niemczech*. Doc. dr Ryszard Wołoszyński dostarczył na piśmie tylko tezy referatu, który rozwinął w czasie swego ustnego wystąpienia.

Ponadto przedstawiciele środowiska olsztyńskiego wystąpili z trzema komunikatami: mgr Witold Gliński, *Oświecenie na Warmii do I rozbioru Polski*; mgr Edward Martuszewski, *Z zagadnień szkolnictwa na Warmii po 1772 roku*; dr Andrzej Skrobacki, *Medycyna i oświata zdrowotna w Polsce w XVIII wieku*.

Dyskusja toczyła się nad wszystkimi przedstawionymi materiałami łącznie.

Prof. dr Grasshoff w swoim referacie podkreślił, że w ostatnim czasie badania nad epoką Oświecenia utraciły swoją jednostronność w sensie koncentrowania się wyłącznie na obszarze zachodnioeuropejskim, natomiast coraz więcej uwagi poświęca się Oświeceniu w krajach Europy wschodniej i południowo-wschodniej, szczególnie w krajach słowiańskich. Próbując określić istotę Oświecenia, referent stwierdził, że jest ono „istotną formą świadomości społecznej i jednocześnie istotnym środkiem realizacji mieszczańskiej emancypacji. Mimo różnic narodowych, czasowych i obszarowych można je wyjaśnić tylko wychodząc od ogólnych prawidłowości tworzenia się burżuazyjno-kapitalistycznej formacji społecznej”. Prof. Grasshoff podkreślił następnie, że nie można Oświecenia traktować jako „sumy autonomicznych narodowych zjawisk”, które można opisywać przez zestawianie analogii i różnic, ale należy w nim widzieć „proces historyczny o charakterze międzynarodowej prawidłowości, u którego podstaw leży zmiana feudalno-stanowego porządku społecznego na kapitalistyczno-burżuazyjny”. Oświecenie jest więc, według prof. Grasshoffa, specyficzną formą nadbudowy w okresie przejściowym od feudalizmu do kapitalizmu. Referent mocno zaakcentował ogromny wzrost roli literatury i sztuki w życiu społecznym w dobie Oświecenia. Według niego literatura z „narzędzia poznawania świata stała się narzędziem jego świadomego zmieniania”. Dzięki literaturze w okresie Oświecenia po raz pierwszy pojawiło się zjawisko, które do tej pory określa się mianem „opinii publicznej”.

To zwiększenie roli społecznej i zmian charakteru oddziaływania literatury stały się możliwe dzięki gwałtownemu wzrostowi ruchu wydawniczego zarówno jeśli chodzi o książki, jak i czasopisma. „Niestrudzonej pracy agitacyjnej” dokonywały także rękopisy, ulotki, rysunki i broszury. Wszystko to służyło „tworzeniu wspólnego frontu przeciwko stanowiącej przeżytek feudalnej racji stanu”.

Referat prof. Grasshoffa zawierał wiele głębokich refleksji teoretycznych, do których wielokrotnie nawiązywano w dyskusji.

Również prof. E. Rostworowski na wstępie swego referatu zajął się problemem definicji pojęcia „Oświecenie”. Przywiązuje on wielką wagę do słynnej wypowiedzi Emmanuela Kanta z 1784 roku, który stwierdził, że „Oświecenie jest wyjściem człowieka ze stanu samozawinionej niepełnoletności. Niepełnoletnością jest brak możliwości, by posługiwać się swoim rozumem bez kierowania przez kogoś innego”. Z pojęciem Oświecenia łączy prof. Rostworowski także takie zjawisko, jak wolnomyślicielstwo oraz wreszcie „krytyczny stosunek do dawnych instytucji i praw oraz praktyczne dążenia reformatorskie, próby „racjonalizacji” i „moralizacji” (w duchu etyki naturalnej) państwa, gospodarki i stosunków społecznych”.

Drugim zasadniczym problemem, podjętym w referacie, najczęściej zresztą poruszonym w dyskusji, była kwestia ram chronologicznych i periodyzacja Oświecenia w Polsce. Prof. Rostworowski jest zdania, że należy dostrzec pewne elementy Oświecenia w okresie saskim (w latach 1740—1763), określając ten okres niemieckim terminem „Frühaufklärung”, natomiast nazwę „Oświecenie” proponuje zachować dla lat 1764—1795. „Aczkolwiek są zwolennicy przedłużania epoki Oświecenia w Polsce do lat dwudziestych XIX wieku i można powołać różne argumenty, przemawiające na korzyść tej tezy → pisze autor — to jednak likwidacja instytucji państwowych i edukacyjnych, w których dążenia oświeceniowe najpełniej się wyraziły, przemawia za przyjęciem roku 1795 jako końca okresu”.

Inne ważne problemy, poruszone w referacie prof. Rostworowskiego, które w tym miejscu jedynie sygnalizujemy, to: Oświecenie a sarmatyzm, wpływy obce a twórczość rodzima w literaturze polskiego Oświecenia, rola duchowieństwa, szczególnie zakonnego, w życiu społecznym i umysłowym doby Oświecenia. Jak podkreślił autor, problemy te wciąż wymagają bardziej wnikliwych badań.

Również doc. R. Wołoszyński nawiązał w swoim referacie do kwestii ram chronologicznych polskiego Oświecenia. W odróżnieniu od prof. Rostworowskiego reprezentuje on pogląd, że „idee Oświecenia były nadal żywe w krajach słowiańskich (i nie tylko tam!) przynajmniej do lat 1812—1815, a nawet i nieco dłużej, choć głosiciele tych idei stawali się powoli epigonami epoki odchodzącej w przeszłość”. Referent uzasadniał swój pogląd przykładem działalności Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk czy też organizacją oświaty, która była kontynuacją poczynań Komisji Edukacji Narodowej.

W zakresie periodyzacji autor akcentował konieczność wyodrębnienia okresu tzw. Frühaufklärung (lata 1740—1763), który, jego zdaniem, „charakteryzuje silny wpływ umiarkowanych, eklektycznych koncepcji filozoficznych z terenów niemieckich (głównie w ujęciu Christiana Wolffa) na kształtowanie się postaw nowożytnej myśli naukowej czy politycznej w Polsce”. Istotną rolę w tym zakresie odgrywało mieszczaństwo takich ośrodków pomorskich jak Gdańsk i Toruń, które „pozostając w poważnej części w kręgu języka i kultury niemieckiej — — wykazywało zarazem pełne zrozumienie i uznanie wobec swej przynależności państwowej, z niepokojem i z niechęcią śledząc postępy zaborcej polityki Prus”. W związku z powyższym autor zwrócił uwagę na mało zbadany problem antypolskiej kampanii propagandowo-literackiej, podjętej przez koła niemieckie, związane głównie z dworem pruskim, „które były zainteresowane we wznawianiu i umacnianiu w kręgu języka i kultury niemieckiej stereotypu Polski jako kraju anarchicznego i zacofanego właśnie w chwili, gdy zjawiska te były przewyżczone wysiłkiem najbardziej postępowych sił społeczno-politycznych”. Akcją ta miała na celu moralnie usprawiedliwienie rozbiorów Polski. Jednocześnie jednak rozwijało się słowianofilstwo niemieckie, którego początki związane są z twórczością i działalnością Herdera.

W dyskusji na sesji głos zabrali: prof. dr Gerhard Schilfert (Berlin), prof. dr Jerzy Michalski (Warszawa), doc. dr hab. Zofia Sinko (Warszawa), prof. dr Erich Donnert (Halle), prof. dr Jerzy Wojtowicz (Toruń), doc. dr Józef Szczepaniec (Wrocław), dr Henryk Rietz (Toruń), prof. dr Johannes Kalisch (Rostock), prof. dr Heinrich Scheel (Berlin), dr Jerzy Jackl (Warszawa), dr Han-

nelore Lehmann (Berlin) i prof. dr Andrzej Grabski (Warszawa). Prawie wszyscy polscy uczestnicy dyskusji ustosunkowali się do problemu ram chronologicznych polskiego Oświecenia, podniesionego w obu polskich referatach i wszyscy zabierający głos w tej sprawie (J. Michalski, J. Wojtowicz, Z. Sinko, J. Szczepaniec) polemizowali z tezą prof. Rostworowskiego, by za koniec okresu Oświecenia w Polsce uznać rok 1795, przytaczając na rzecz przesunięcia ram chronologicznych do lat dwudziestych XIX wieku szereg nowych argumentów. Prof. Michalski wykazał to zwłaszcza na przykładzie instytucji oświatowych i całej organizacji systemu oświaty na ziemiach polskich w okresie porobiorowym, który to system był kontynuacją i rozwinięciem koncepcji, wypracowanych w okresie rozkwitu polskiego Oświecenia. Prof. Wojtowicz polemizował także z referatem prof. Rostworowskiego w sprawie definicji Oświecenia dowodząc, że posługiwanie się wypowiedzią Kanta jest błędne, gdyż odzwierciedla ona to, co subiektywne, czyli to, co sami myśliciele epoki Oświecenia sądzili o sobie samych i dokonujących się w tym czasie przemianach. Tymczasem współczesny badacz powinien wyjaśniać, czym Oświecenie było obiektywnie, jaką rolę spełniało na danym etapie rozwoju historycznego. Prof. Donnert zwrócił uwagę na niemiecko-polskie kontakty i oddziaływania w dobie Oświecenia, które dokonywały się za pośrednictwem Inflant, zwracając szczególną uwagę na mało znaną postać Bockemanna, Niemca osiadłego na stałe w Inflantach, którego radykalna publicystyka polityczna była wyraźnie inspirowana przebiegiem obrad Sejmu Czteroletniego i Konstytucją 3 Maja. Sprawę roli Inflant i konieczności lepszego wykorzystania w związku z tym istniejących zasobów źródłowych poruszył także dr Henryk Rietz. Prof. Heinrich Scheel mówił o znaczeniu Oświecenia dla formowania się klasowej samoświadomości burżuazji, a dr Hannelore Lehmann podniosła szereg problemów metodologicznych z zakresu badań nad Oświeceniem. Głos doc. Józefa Szczepańca poświęcony był ruchowi wydawniczemu i rozwojowi drukarstwa w Polsce w okresie Oświecenia ze szczególnym uwzględnieniem powiązań i kontaktów z niemieckimi ośrodkami wydawniczymi i drukarskimi. Dr Jerzy Jackl zwrócił uwagę na rolę i rozwój teatru w Polsce w tym okresie, przytaczając wiele przykładów twórczej współpracy polskich i niemieckich artystów teatralnych. Prof. prof. Johannes Kalisch i Gerhard Schilfert skoncentrowali się w swoich wypowiedziach na postulatach badawczych i metodologicznych, dotyczących badań nad Oświeceniem.

W pierwszym dniu obrad, w godzinach popołudniowych odbyło się posiedzenie Komisji Historyków Polski i NRD, któremu przewodniczył prof. dr Marian Biskup. Na posiedzeniu dokonano oceny realizacji postanowień protokołu z ubiegłorocznej sesji komisji w Magdeburgu oraz wypracowano zalecenia na temat współpracy historyków obu krajów na następny rok. Zalecenia te posłużyły za podstawę do opracowania protokołu z sesji, którego uroczyste podpisanie nastąpiło w obecności przedstawicieli olsztyńskich władz wojewódzkich i miejskich w dniu 18 maja 1977 roku w sali kopernikowskiej zamku olsztyńskiego. Podpisy złożyli: ze strony polskiej — prof. dr Marian Biskup, ze strony NRD — prof. dr Heinrich Scheel.

Najważniejsze postanowienia protokołu dotyczą spraw wydawniczych. Strona NRD zobowiązała się do wydania odrębnego tomu z serii „Literatur und Gesellschaft”, na który złożą się artykuły autorów polskich, przedstawio-

ne na omawianej sesji. Z kolei w Polsce ma być opublikowany artykuł prof. dr. H. Grasshoffa. Przewiduje się także wspólne wydanie tomu studiów na temat: „Stosunki kulturalne polsko-niemieckie w XIX wieku” oraz opublikowanie jednego tomu „Jahrbuch für Geschichte” z rozprawami historyków polskich i specjalnego numeru „Kwartalnika Historycznego” z artykułami historyków NRD. Ponadto obie strony zobowiązały się, by na zasadzie wzajemności publikować u siebie przekłady prac historyków drugiej strony (2—3 pozycje rocznie). Komisja postanowiła wystąpić z wnioskiem do Saskiej Akademii Nauk, by ta, w nawiązaniu do tradycji Towarzystwa Naukowego Jabłonowskich, ustanowiła medal Jabłonowskich i związaną z tym nagrodę pieniężną, która byłaby przyznawana co 2—3 lata za najwybitniejsze prace w dziedzinie nauk społecznych, dotyczących związków między PRL i NRD i ich postępowych tradycji.

Komisja postanowiła, że następna jej sesja odbędzie się w maju przyszłego roku w NRD, a przedmiotem obrad będzie temat: „Przesłanki historyczne powstania partii komunistycznych na terenie Niemiec i Polski”.

Poza obradami sesji uczestnicy i zaproszeni goście zwiedzili zamek olsztyński oraz bibliotekę naukową Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, gdzie spotkali się z pracownikami tej placówki. Przewodniczący obu delegacji, prof. prof. H. Scheel i M. Biskup zostali przyjęci przez I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR, przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, Leona Kłonicę.

Ostatniego dnia sesji (19 maja) jej uczestnicy odbyli wycieczkę autokarem, w czasie której zwiedzili zabytkowy, odrestaurowany wiatrak w Bęsi, barokowy kościół w Świętej Lipce, zamek w Lidzbarku Warmińskim oraz Muzeum miasta Morąga im. J. G. Herdera.

Przewodniczący obu delegacji niejednokrotnie podkreślali gościnność gospodarzy ziemi olsztyńskiej, jak również sprawne organizacyjnie przygotowanie sesji przez Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.